

УДК 821.161.2.09'06

МЕНЬОК Віра – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової літератури та славістики, керівниця Полоністичного науково-інформаційного центру імені Ігоря Менька, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, 82100, Україна (polcentrum@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-3078>

Scopus-Author ID: 57211508456

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.21>

Бібліографічний опис статті: Меньок В. (2022). «Світ ніколи не буде таким, як раніше». Етична обітниця Іншому у текстах Сергія Жадана. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 49, 147–155, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.21>.*

«СВІТ НІКОЛИ НЕ БУДЕ ТАКИМ, ЯК РАНІШЕ». ЕТИЧНА ОБІТНИЦЯ ІНШОМУ У ТЕКСТАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА

Анотація. Авторка статті зосереджується на поетичних та прозових текстах Сергія Жадана 2014–2015 років, зокрема на його поетичних збірках «Життя Марії» (2015), «Тамп-лієри» (2016) та «Дрогобич» (опублікована тільки у польському перекладі – Варшава, 2018), в яких утілено осмислення поетом війни на окупованих Росією східних територіях України та чітко окреслено онтологічну й етичну проблему Іншого. Поет з'ясовує п'ять невідворотних змін, спричинених війною: зміна словництва, зміна інтонації, зміна кольорів, зміна «центру текстової ваги», зміна героя, автора та читача. Автотематичний ліричний суб'єкт присвоює Іншого не по-левінасівськи: як буття «всупереч мені самому», або як експансивна «спільна ідентичність з іншістю» чи пасивне страждання, що є «анархічним слідом Бога», а як етичну обітницю. Для «онтологічної» відповіді Каїна на запитання Бога «де твій брат?» Жадан віднаходить етичні пояснення: він не сприймає Іншого як «терен без моральності» (Зигмунт Бауман), а як етичні міжсуб'єктні відношення не «замість» Іншого (себто окремо), а «задля» Іншого (разом, спільно). У розвідці наголошено на філософських, антропологічних, психологічних та етичних вимірах міжсуб'єктних взаємин ліричного суб'єкта текстів Сергія Жадана, як і самого поета та читача, з Іншим як філософсько-антропологічною категорією та максимально персоніфікованим людським «я». Ключовими категоріями у річищі герменевтичного присвоєння Іншого для автора «Життя Марії» стають, зокрема, літературні персоналії «брата» чи «капелана», стає й кожна людина, з якою його познайомила війна, – поетові тексти про війну становлять його особистий, автентичний щоденник, фінал якого він може не встигнути записати. Етична обітниця Іншому, що її поет утілює у своїх текстах, написаних до 24 лютого 2022 року, нині сповнилася й завершилася – відкритим є питання, якими будуть його подальші тексти, як зміниться його поетична мова та якому новому її інтерпретаційному прочитанню літературознавцям доведеться навчитися.

Ключові слова: Сергій Жадан, ліричний суб'єкт, суб'єктність, онтологічний, етичний, автотематизм, ідентичність, Інший, Еммануель Левінас, етична обітниця.

MENIOK Vira – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of World Literature and Slavonic Languages, Director of Igor Meniok Information and Research Centre for Polish Studies, Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych, 2 Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine (polcentrum@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-3078>

Scopus-Author ID: 57211508456

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.21>

To cite this article: Meniok V. (2022). «Svit nikoly ne bude takym, yak ranishe». Etychna obitnytsia Inshomu u tekstakh Serhiia Zhadana [«The world will never be the same as it was before». Ethical commitment to the Other in Serhiy Zhadan's texts]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho*

derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 49, 147–155, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.49.21> [in Ukrainian].

«THE WORLD WILL NEVER BE THE SAME AS IT WAS BEFORE». ETHICAL COMMITMENT TO THE OTHER IN SERHIY ZHADAN'S TEXTS

Summary. *The author of the article focuses her attention on Serhiy Zhadan's both poetic and prose texts from 2014–2015, including his poetic collections called «Life of Maria» (2015), «Templars» (2016) and «Drohobycz» (published only in Polish translation – Warsaw, 2018), which show poet's attitude to warfare in East Ukraine occupied by Russia and where the ontological and ethical problem of the Other is clearly outlined. The poet writes about five irreversible changes caused by the war: a change of vocabulary, a change of intonation, a change of colours, a change of «the centre of gravity of the text», and a change of hero, author and reader. The auto-thematic lyrical subject assimilates the Other not in Levinasian way: as being «against me alone», as expansive «identity with otherness» or as passive suffering that is «an anarchic trace of God», but as an ethnic commitment. For Cain's «ontological» answer to God's question «Where is your brother?», Zhadan searches ethical explanations: he does not perceive the Other as «terrain without morality» (Zygmunt Bauman), but as ethical intersubject relations not «to» the Other (instead, separately), but «for» the Other (together, jointly). The research emphasizes the philosophical, anthropological, psychological and ethical dimensions of the intersubjective relationships of the lyrical subject of Serhiy Zhadan's texts, as well as the poet himself and a reader, with the Other as a philosophical and anthropological category and the most personified human «self». The key categories in the stream of hermeneutic appropriation of the Other for the author of «Life of Maria» are, in particular, literary personalities of «brother» or «chaplain», and every person the war met him with – poet's texts about the war constitute his personal, authentic diary, the finale of which he may not have time to write. The ethical promise to the Other, embodied by the poet in his texts written before February 24, 2022, has now been fulfilled and finished – the question remains unanswered what his future texts will be, how his poetic language will change and what new interpretive reading the literary critics will have to learn.*

Key words: *Serhiy Zhadan, lyrical subject, subjectivity, ontological, ethical, self-reference, identity, the Other, Emmanuel Levinas, ethical promise.*

Постановка проблеми. Психоемоційна природа травми, спричиненої війною, докорінно різниться від будь-якої іншої травми та містить у собі високу ймовірність спадковості. В умовах повномасштабної війни з російською федерацією особливо істотним є усвідомлення цієї травми у поетичному слові, а також шляхи її подолання через етичну обітницю Іншому, поглинутому й морально знищеному війною. Поетичний голос Сергія Жадана є нині голо-сом усієї України. Це чільний поет української сучасності, який говорить про війну у своїх поетичних та прозових текстах упродовж останніх восьми років, відколи війна з російським агресором точиться на сході України. Пропонована розвідка інтерпретаційно наближає філософські, антропологічні, психологічні та етичні виміри міжсуб'єктних взаємин ліричного суб'єкта текстів Сергія Жадана, як і самого поета та кожного з нас, з Іншим як філософсько-антропологічною категорією та максимально персоніфікованим людським «я».

Аналіз остатніх досліджень та публікацій. Постать та творчість Сергія Жадана щоразу інтенсивніше присутні в українському та світовому літературному, соціокультурному й медійному дискурсах, що пояснюємо не тільки його визначним літературним доробком, який здобуває все ширші грона поціновувачів в Україні та в інших країнах, але й чіткою та послідовною громадянською позицією поета, його особистою відвагою та пронизливо правдивим і водночас щемко ліричним поетичним словом. Поетичні та прозові тексти Жадана про війну – це особливий, окремий простір для літературних інтерпретацій та формування іншої, нової літературознавчої рефлексії, яка нині ще не з'явилася в українському літературознавстві, тож пропований есей вибудовує перспективу нового інтерпретаційного опису, нової літературознавчої нарації про поетичне слово, народжене війною. Сам поет нині визнає, що, ставши віч-на-віч з нищівною російською агресією,

поетична мова мусить докорінно змінитися, позаяк реальність випередила її – поетична мова виявилася безсилою, тож не може бути такою, якою була до війни.

Моє нещодавнє дослідження поетикальних форм літературної присутності Бруно Шульца у текстах Сергія Жадана, що увійшли до збірки «Дрогобич» (Zhadan, 2018), виданої у Варшаві у перекладі культового польського поета Яцека Подсядла, містить також інтерпретаційні розважання про травму війни у поетових текстах, що увійшли до цієї збірки та мають опосередкований зв'язок з Дрогобичем та драмою життєвої й письменницької долі Бруно Шульца (Meniok, 2019).

Нинішній український літературознавчий та літературно-критичний дискурс не оминає увагою літературну творчість та україноцентричну культурно-мистецьку й громадянську активність Сергія Жадана, однак бракує монографічних досліджень його потужного письменницького доробку, як і суттєвих літературознавчих інтерпретацій окремих його прозових творів та поетичних збірок, передусім тих текстів, головню поетичних, що відлунюють драматичною акустикою війни. Цим і зумовлена **актуальність** інтерпретаційної стратегії, запропонованої у цьому есеї, що його **метою** стає оприявлення онтологічної та етичної перспектив Іншого в поетикальному просторі останніх книг віршів та раніше не публікованих в Україні прозових текстів Жадана.

Виклад матеріалу. Сергій Жадан – чільний поет української сучасності, якого Комітет літературознавчих наук Польської академії наук нещодавно висунув на Нобелівську премію в галузі літератури¹ – пише поезії про війну в особливий спосіб: вони не потребують спеціальних коментарів, їх оголений нерв лежить на поверхні, його неможливо не торкнутись, коли читаєш, неможливо не відчутти, як він тривожно звучить. Молоді військові, «розгнівані чоловіки», йдуть до сповіді перед боєм. І немає жодного значення, чи вони віряни, – значення має тільки те, що військовий капелан Ігор є для них останньою надією, вони квапляться вкласти йому в долоні свої гріхи-каміння, бояться спізнитись:

[...]

Розгнівані чоловіки кладуть йому ці камені в долоню –

кожен свій теплий камінь, довго ношений у кишені.

В нього вже повні торби цього каміння, він уже ледве волочить його за собою.

А вони все приходять і приходять, приносять свої камені, передають йому, ніби щось найголовніше.

Постійно, вже стільки днів.

Докурюють, жартують, стають у чергу, бояться не встигнути...(Жадан, 2015, с. 70–71).

І тільки капелан достеменно знає, що «Всі встигнуть. / Ніхто не запізниться» (там само, с. 71). Сам капелан також не спізниться – він мусить про це точно знати. Поет також знає про це, адже записує власні – не чужі історії. Його вірші – наче сторінки щоденника, які найскладніше читати, тож вони перетворилися на вірші.

Німецькомовне видання книги Сергія Жадана «Життя Марії» вийшло у престижному берлінському видавництві Зуркамп під назвою «Чому мене немає в соціальних мережах» (Zhadan, 2016)². Від українського видання цієї поетичної збірки воно суттєво різниться тим, що вірші доповнено вступним есеєм поета під назвою «Капелани та атеїсти» (не опублікованим в українському оригіналі) та щоденником – записами з війни, роздумами про долі конкретних людей, яких поетові довелося пізнати. «Щоденник, – за визнанням Жадана, – принципово не може мати кульмінації й щасливого фіналу. Автор чесного щоденника фінал зазвичай записати не встигає...»³.

² В анотації змісту книги на видавничому сайті Зуркамп читаємо: «Складно зрозуміти, як народжується історія. Від літа 2014-го Сергій Жадан записує, що пережив під час своїх поїздок до зони військових дій на сході України. Це ліричні кадри, завдяки яким найістотнішими стають несподівані, короткі оповідання про людей, які раптом опинилися по різних боках, або не знають, де їхнє місце та що з ними буде далі. Усього кілька рядків промовляють про трагедію мільйонів людей» – переклад мій, В.М., <https://www.suhrkamp.de/buch/serhij-zhadan-warum-ich-nicht-im-netz-bin-t-9783518072875> (дата звернення: 15.01.2022). У видавництві Зуркамп вийшло чимало книжок Сергія Жадана, зокрема: Internat, Mesopotamien, Die Erfindung des Jazz im Donbass, Big Mäc, Hymne der demokratischen Jugend, Anarchy in the UKR, Depeche Mode, Geschichte der Kultur zu Anfang des Jahrhunderts.

³ Тут і далі – з неопублікованого українського оригіналу есею «Капелани та атеїсти», наданого авторці Сергієм Жаданом.

¹ Див. зокрема: <https://hromadske.ua/posts/kandidaturu-sergiya-zhadana-visunuli-na-nobelivsku-premiyu> (дата звернення: 14.03.2022).

Складно із цим не погодитись, особливо, коли йдеться про автентичний запис війни. Та, попри все, есеї «Капелани та атеїсти» закінчуються чимось на кшталт оптимістичного прогнозу: «Війна все одно закінчиться, навіть якщо сьогодні вона виглядає безкінечною. Лишаються міста, лишаються дороги, лишаються голоси, лишається бажання говорити, бажання слухати»⁴.

Постать капелана неодноразово з'являється у текстах Сергія Жадана про війну. Скажімо, у поезії «Я знав священика, який був у полоні...» зі збірки «Тамплієри» читаємо:

[...]

Війна мене навчила не говорити про втрати.
З живими краще. Живих, принаймні, можна порятувати.

В живих є те, що не дає їм лягти в траншею.
Здається ви, атеїсти, називаєте це душею.

Я думаю іноді, чи зрозуміють нас наші діти.
Серце моє легке і обійми мої розпростерті.
Моєї любові стане на всіх,
навіть на тих, хто хотів мене вбити.
Піду, до речі, нагадаю їм, що їх чекає по смерті.
(Жадан, 2016, с. 34–35).

У есеї «Капелани та атеїсти» поет пише про капеланів як про професію, яка раніше, до війни, йому взагалі не була відома: «[...] про капеланів я читав лише у книгах. Не зовсім розумів їхнього призначення. Капелани асоціювались у мене зі Швейком – розвалена імперія, безнадійна війна, продажна церква, бог, який помер і забув воскреснути, священики, які символізують не так віру, як її цілковиту відсутність. Натомість із початком війни на Донбасі трапилось познайомитись із багатьма справжніми капеланами. Вони виникли ніби нізвідки – раніше, до війни, їх просто не було. Але до війни не було й самої війни»⁵.

У цьому ж есеї Сергій Жадан наводить та пояснює п'ять неминучих змін, які відбуваються через війну.

Зміна словництва: «Війна змінює лексику. Вона активізує слова, які до цього траплялися лише в історичних романах. Можливо тому, що вона так чи інакше активізує

історію. Історія стає видимою, її можна відчутти на смак, можна відчутти її запах. Зазвичай, це запах горілого»⁶.

Зміна інтонації: «Війна змінює також інтонацію. В багатьох випадках недоречними стають сарказм та іронія, зайвим стає пафос, шкідливим – гнів. Так чи інакше корегуєш своє мовлення з огляду на війну, з огляду на те, що невірно чи невчасно промовлене слово може завершитись не просто порушенням семантичної рівноваги, а чіткою – цілком реальною та безпосередньою – смертю. Смерть загалом приступає так близько, що багато речей починаєш узгоджувати саме з нею»⁷.

Зміна кольорів: «Ще війна змінює кольори. Для багатьох назавжди зникають відтінки, світ стає чорно-білим, чітко окресленим, рельєфним. Відповідно, мова теж для багатьох стає чорно-білою. Вага її збільшується, проте сфера застосування – різко скорочується. Мова війни малозрозуміла поза її межами»⁸.

Зміна «центру текстової ваги»: «Війна зміщує центр текстової ваги. Ти так чи інакше змушений думати не лише про тих, хто читає, а й про тих, про кого пишеш. Адже якщо в мирному, безвоєнному житті поганим перебігом подій для героя є невдале кохання чи зламана кар'єра, то у випадку з війною цей поганий перебіг завершується загибеллю»⁹.

Зміна героя, автора та читача: «Самого героя війна теж змінює. Можливо, це найголовніше – поява зовсім нових голосів, поява цілком інакшої поведінки, мотивації, психології. До цих героїв потрібно звикати – і авторів, й читачеві. Але річ у тім, що війна змінює також і автора з читачем. Автор змушений розуміти цілковиту інакшість нових обставин, їх відмінність від усього того, з чим доводилося мати справу до війни. І читач так само стикається з тим, що пропонуване йому письмо має в собі зовсім інше співвідношення таких понять, як життя і смерть, цілком інакшу механіку перетікання мудрості в шаленство, любові в ненависть і віри в зневіру. По-іншому говорити починають усі – і капелани, й атеїсти»¹⁰.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

⁴ Тут і далі – з неопублікованого українського оригіналу есею «Капелани та атеїсти», наданого авторці Сергієм Жаданом.

⁵ Там само.

У поетичних текстах Сергія Жадана, що відбивають ставлення поета до війни на сході України, – книги поезій «Життя Марії» (Жадан, 2015), «Тамплієри» (Жадан, 2016), «Антенa» (Жадан, 2018), «Список кораблів» (Жадан, 2020) та найновіший том віршів «Псалом авіації» (Жадан, 2021), а також роман «Інтернат» (Жадан, 2017), – проблема Іншого окреслена вельми чітко. Часто розважувані у філософії, соціології, антропології та теорії культури, зокрема в теорії літератури, дихотомії «інший/ідентичний», «інший/свій», «інший/чужий» у текстах Жадана набувають особливого значення у вимірі етичних міркувань.

Автотематичний ліричний суб'єкт присвоює Іншого не за Еммануелем Левінасом: як буття «всупереч мені самому» (Lévinas, 2000, с. 25)¹¹, або як спокутувальна «спільна ідентичність з іншістю» (там само, с. 200), що має слугувати каяттям, викупленням вини перед Іншим, або ж як страждання, що його приймаємо за благословенство та покірно підставляємо другу шок, себто пасивне страждання, завдяки якому сподіваємося віднайти «анархічний слід Бога» (там само, с. 198). Для ліричного суб'єкта Жадана, як і, – вмотивовано припускаємо, – для самого поета, Інший є передусім вельми складним простором герменевтичного присвоєння як **етична обітниця** стосовно нього (Іншого).

Войцех Каляга пише на цю тему: «Підвалини філософії Левінаса – віра в Добро та Нескінченного – властиво, не підлягають дискусії: їх можна просто прийняти або відкинути. [...] етичний чин (і етика) мусять бути результатом свідомого вибору [...] відповідальність [...] не може бути буттям замість-Іншого, „всупереч мені самому“, вона мусить бути обітницею [...] Тому народження самосвідомості від самого початку супроводжується боргом, зобов'язанням перед Іншим» (Kalaga, 2007, с. 42–43).

У поезіях Жадана знайдемо розмаїті, гетерогенні й водночас неоднозначно метафоризовані, ситуативні розв'язання проблеми герменевтичного присвоєння Іншого та – що найістотніше – сплати боргу перед ним, сповнення стосовно нього етичної обітниці. Наведу кілька прикладів з віршів «Довго сто-

ять на залізничній платформі...», «Здавалося б, найпростіше...», «Мародер»:

[...]

Цілуйся з тими, хто ні в що не вірить,
цілуйся з тими, хто втратив мужність.
Даруй їм рештки солодкого кисню.
Даруй повітря тим,
хто задихається. (Žadan, 2018, с. 32)¹².

[...]

Хай його слова будуть нічого не вартими,
але ніхто не вижене його з твоєї вулиці,
доведеться слухати, що він там співатиме –
серйозний, мов пес на ранковій прогулянці.

Здавалося б, неможливо все передбачити.

Здавалося б, не можна звикнути до цього протягу.

Зливи, мов жінки у вежах, засинають, ридаючи.

Дерева, як підлітки, виростають із власного одягу.
(Жадан, 2016, с. 96–97).

[...]

Ти теж народився тут.

Ти знаєш, як воно все.

Скажи слідом за мною:

життя – жорстоке й несправедливе,

життя – безнадійне й коротке,

життя – безрадісне й підле.

Той, хто нічого не має,

нічого й не матиме,

той, кому немає чого втрачати,

нічого не втратить».

Тут давно ніхто не чекає на краці часи.

Тиху мовчазну смерть тут ніхто не відрізняє від решти жінок.

Добре серце, хворі легені –

живеш із нею, тому що любиш,

помираєш тому, що живеш із нею.

«Спасибі, що пишеш, – дякує він, –
спасибі, що пишеш».

«Немає за що», – відповідаю я.

Справді – немає за що.

(Жадан, 2015, с. 64, 67).

Літературний есеї Сергія Жадана «Дрогобич та околиці» відкриває книгу його віршів під назвою «Дрогобич» (Žadan, 2018), видану

¹¹ Тут і далі переклад з польської мій, В.М.

¹² Оригінальний вірш не увійшов до українських видань поетичних збірок Сергія Жадана, текст наданий автором.

лише польською мовою у перекладі Яцека Подсядла, до якої увійшли три цикли поезій. Есей «Дрогобич та околиці» досі не публіковано в українському оригіналі. Він побудований на своєрідних відлуннях та тінях Шульца й Дрогобича, що формуються через власне досвідчування та автоінтерпретацію поета. Варто наголосити, що місто Дрогобич та автор «Цинамонових крамниць» є для Жадана також тим Іншим, до якого він має не лише поетичний стосунок, що очевидно, але й перед яким відчуває потребу етичної обітниці, що її сповнює в особливий спосіб, не лише за посередництвом уяви: «Що я знаю про це місто? Це місто, про яке писав Бруно Шульц, і скільки б разів я сюди не приїздив, скільки б цікавого та дивовижного не трапилось мені тут побачити, відчути й пережити, я відчитуватиму його, це місто, все одно літерами цинамонових крамниць, чудернацькими химерними реченнями, з яких вибудовував свій світ Шульц» (Żadan, 2018, с. 10)¹³.

Винятково вартісною сутністю у поезіях Жадана є категорія «брата», з очевидною суб'єктністю Іншого, стосовно якого ліричний суб'єкт намагається сповнити свою етичну обітницю. Саме з цієї причини для виправданого Еммануелем Левінасом (див.: Kalaga, 2007, с. 44)¹⁴ «онтологічної» відповіді Каїна на запитання Бога «де твій брат?» поет шукає етичних пояснень – він не сприймає Іншого як «терен без моральності» (Bauman, 1996, с. 96), за відомим окресленням Зигмунта Баумана, а як етичні міжсуб'єктні відношення не «замість», а «задля» Іншого / «з» Іншим.

Категорія «брата» побудована у Жадана саме на цій лінії – на лінії буття задля Іншого та разом з Іншим: нічого на заміну, нічого замість, а водночас нічого відособлено, окремо, автономно – тільки буття разом з «братом», буття наче всередині у ньому, занурене в нього. Тому на запитання «де твій брат?» поет дає відповідь протилежну, ніж Каїн, – не онтологічну, яка полягає у тому, що кожен з нас є

окремим буттям (Каїн відповідає на запитання Бога у такий спосіб: «Я – це я, а він – це він. Ми – окремі буття» (див.: Kalaga, 2007, с. 44)), а етичну, що ґрунтується на виконанні етичного зобов'язання перед Іншим:

– Де твій брат, чуєш, де твій брат?
Чому він не приходив останні дні?
Хіба там, де він є, так багато принад?
Що він ховається, ніби риба на дні?

– Чу цьому місті стоїть сто церков,
безліч костелів і ціла тьма синагог.
Звідки я знаю, де він? Темніє під нігтями кров.
Бог розбереться сам, якщо він справді бог.

Кров проступає на одязі, ніби лик,
кров гирчить на яснах і на зубах.
Ніби у вішальника, висне в небі сонця язик.
Стоять чорні воли дощу на важких горбах.

У цьому місті в кожного є таємниці свої,
тут завжди вистачало золота і вина,
не вистачало хіба що пристрасті, саме її,
а брата завжди цікавила вона одна.

[...]

Що я розповім тепер про ту ніч,
коли він привів цю жінку до нас у дім,
про те, що я ніколи не бачив таких облич –
такого шалу, як у погляді її твердим,

про те, що її волосся мало таку вагу,
аж ніколи не розсипалося, а текло, наче мед,
що я брав з її рук посуд на кухні, як річ дорогу,
і ховав її паспорт у себе, мов коштовний предмет,

про те, що з нею легко було втратити лік
безкінечним дням і коротким ночам,
про те, що хотілося вбити кожного, хто в її не
дивився бік,
тим більше – кожного, хто її помічав.

...Зранку в місті голосять церкви, всі сто.

Тремтить у лісі налякана дичина.

Про те, з чого складається пристрасть, не знає
ніхто.

Вона ось знає. Але не розповість і вона.

(Жадан, 2016, с. 64–65).

У цьому вірші криється відповідь Каїна на запитання Бога, але інша – щемко особиста

¹³ Український оригінал есею «Дрогобич та околиці» не публіковано, текст наданий автором.

¹⁴ Левінас тлумачить байдужість відповіді Каїна на запитання Бога «де твій брат?» тим, що Каїн думає та відповідає з онтологічної, а не етичної позиції, а саме, що він та його брат Авель – це окремі буття, які з онтологічних причин можуть співіснувати, однак це не означає, що кожне їх окреме буття вписане в етичну перспективу, тому жоден з них не несе відповідальності за буття іншого й не має перед ним жодних моральних зобов'язань, позаяк вони є онтологічно окремими буттями.

й болісна. Скоріше – відсутність відповіді, позаяк ліричний суб'єкт, переживаючи втрату свого брата з незалежних від нього й невідворотних причин, має засадничо інакше ставлення до Бога: «Бог розбереться сам, якщо він справді бог». Ліричному суб'єктові, – як і його братові, коли він жив і любив, – найбільше залежить на пристрасті, якої бракує і якої більше ніколи не буде. У цьому й полягає його визнання, й у цьому полягає його виконаний моральний обов'язок перед братом, якого більше немає. Суть етичної обітниць, даної братові, у тому, що ніхто, окрім брата, не знає, що таке пристрасть – знає лише його кохана, але вона не розкаже, не зрадить таємниці. Приховане й оприявлення послання у тому, що пристрасть залишиться тільки з ним, з братом, бо йому – ліричному суб'єктові – братова кохана не розкаже про цю пристрасть, себто залишиться вірною тільки братові, а ліричний суб'єкт ніколи не зазіхатиме на цю її таємницю, хоч і закоханий у неї від першого моменту, коли тільки брат привів її до їхнього спільного дому. Саме тому: «Проте, з чого складається пристрасть, не знає ніхто. / Вона ось знає. Але не розповість і вона». Етична обітниця, дана братові, саме у тому, що «не розповість і вона».

І ще два поетичні втілення етичних взаємин ліричного суб'єкта з братом у віршах «Пошуковик» та «Йі п'ятнадцять і вона торгує квітами на вокзалі...»:

Довго її розшукував. Номер вона змінила,
з міста втекла, соціальними мережами
не користувалась. Через знайомих знайти
не вдалося, через церкву теж.
А потім сама написала: про справи,
про переїзд, про нові обставини, про звикання.

Розповіла про брата, думаю, заради цього й
писала –
щоби розповісти про брата, про його смерть.
[...]

Брат займався музикою. Мав хорошу гітару.
В нього її постійно позичали.
Ось що з нею тепер робити? – питала вона. –
Я брала, пробувала грати, порізала пальці
з незвички.

Дуже боліло. Досі не заживає.

(Жадан, 2015, с. 57).

[...]

Ніхто не пояснює їй, у чому причина.

Ніхто не приносить квіти на могилу її старшому брату.

Крізь сон чути, як у темряві формується батьківщина,

ніби хребет у підлітка з інтернату.

Формуються світло й темрява, складаючись разом.
Літнє сонце перетікає в зими.

Все, що діється нині з ними всіма, називається
часом.

Головне розуміти, що все це діється саме
з ними.

Формується її пам'ять, формується втіха.

В цьому місті народилися всі, кого вона знає.

Засинаючи, вона згадує кожного, хто звідси
поїхав.

Коли згадувати більше немає кого, вона засинає.
(Жадан, 2016, с. 6–7).

Розповіді про смерть брата – це розповіді про рану, що не загоюється. У цьому оприявленне збереження етичного міжсуб'єктного зв'язку, а також моральне визнання, що ця смерть змінила все, що було перед тим. І тепер невідомо, що робити з цією смертю, як невідомо, що робити з гітарою, яка залишилася після брата: можна спробувати на ній грати, але тільки пораниш свої невірні пальці. «Дуже боліло. Досі не заживає» – це і є найважливіше свідчення герменевтичного присвоєння Іншого через буття для нього, заради нього та разом з ним. Ба більше, – як ідеться у другому вірші, – «Головне розуміти, що все це діється саме з ними», себто з ліричним суб'єктом та Іншим, без якого мають заново сформуватися «світло й темрява», адже без нього світ припинив своє існування. Саме з таких визнань найвідчутніше вириває етична перспектива взаємин з Іншим, сповнення перед ним найважливішої й уже остаточної етичної обітниць.

У інтерв'ю для *espresso.tv*, наданому 14 жовтня 2017 року з нагоди виходу роману «Інтернат» (Жадан, 2017), Сергій Жадан сказав: «Є конкретні люди, на яких лежить провина за те, що відбувається. Власне, і підходити до розв'язання цієї проблеми треба, як на мене, з урахуванням того, що є закон і є етичні

норми, засади. Зокрема, вони мали б нагадувати, що не можна покладати колективну вину на кілька мільйонів людей, за кожним із яких є своя історія, міра включеності й відповідальності» (Герасимова, 2017).

«Війна зміщує центр текстової ваги». Змінюється перспектива стосунків з Іншим. Такі зміщення й зміни відбуваються через те, що світ вже ніколи не буде таким, як колись, – він не може бути таким, як колись, бо ми не дозволимо йому цього, як констатує ліричний суб'єкт Сергія Жадана у вірші «Носоріг» з поетичного тому «Життя Марії»:

[...]

Серед нічної вулиці,
серед гамору та вогнів,
серед смерті й любові
вона заривається обличчям йому в плече,
б'є його відчайдушно кулаками,
плаче, скрикує в темряві.
Я не хочу, каже, всього цього бачити,
я не можу все це в собі носити.
Навіщо мені стільки смерті?
Куди мені її дівати?

А куди дівати смерть?
Носити її за спиною,
мов циганське дитя:
ніхто не любить його,
і воно нікого не любить.
Любові так мало,
любов така беззахисна.

Плач і розбивай темряву своїми теплими руками.
Плач і не відходь від нього ні на крок.
Світ ніколи не буде таким, як раніше.
Ми нізащо не дозволимо йому
бути таким, як раніше.

(Жадан, 2015, с. 74–75).

У відозві Комітету літературознавчих наук Польської Академії Наук, датованій 1 березня 2022 року, голови Комітету Анна Лебковська та Павел Прухняк написали: «Ми прийняли ухвалу про висунення Сергія Жадана на Нобелівську премію у галузі літератури. Жадан – один серед найвидатніших поетів України та блискучий прозаїк, його твори перекладені багатьма мовами та нагороджені у світі, – ми переконані, що це

письменник щабля Нобелівської премії. Його голос як поета вже багато років має особливе значення для українців. Вільна Україна значною мірою говорить і думає словами Жадана, уважно вслухається у них. Сьогодні поет у своєму Харкові. Він бореться»¹⁵.

На своїй офіційній сторінці на фейсбуку Сергій Жадан веде хроніку війни¹⁶. У його записах завжди є небо над Харковом та український прапор над містом. Є повітря, вулиці, будинки, містяни, волонтери, воїни. Є безмежна любов до міста, людей, країни, і є прокляття ворогові. Є поетичні описи душі й тіла міста та людей, і є докладна конкретика війни. Є біль та смуток, і є непохитна віра у перемогу. Десятки, сотні тисяч людей щодня чекають наступних постів поета. Пише – значить Харків стоїть. І Україна стоїть. На двадцять третій день запеклої боротьби за Харків та Україну, 18 березня 2022 року, Сергій Жадан написав: «У Харкові сонячно й прозоро. Людей на вулицях мало, загалом можна подумати, що нині неділя. На жаль, далі тривають обстріли, постійно десь гримить. Місто тримається, всі на своїх місцях. Друзі-волонтери зранку працюють – зустрічають гуманітарку, складають адреси, розвозять допомогу. Волонтерять сотні людей. Всі об'єднані єдиною метою – вистояти й перемогти. Над містом майорять наші прапори»¹⁷.

Висновки. Етична обітниця Іншому, що її Сергій Жадан склав у своїх текстах, написаних до 24 лютого 2022 року, у певному сенсі сповнилася й завершилася. Невідомо, якими будуть його подальші поетичні та прозові тексти, як зміниться його поетична мова та якому новому її прочитанню й відчуженню доведеться навчитися. Тимчасом проваджу докладний запис розповідей та розмов поета, які він розміщує на своїй офіційній сторінці на фейсбуку від першого дня війни. Важливо зафіксувати цю оповідь поета, зберегти уламки його автентичної історії, витягти їх з-під завалів постів, що накладаються один на одного, відтак про них забувається, витягти з-під руїн, завданих війною, зцілити задля перемоги.

¹⁵ Див.: Відозва у форматі pdf, український переклад: <https://kno1.pan.pl/images/vidozva%20komitetu%20literaturoznawcch%20nauk%20polskoi%20akademii.pdf> (дата звернення: 02.03.2022).

¹⁶ Див.: <https://uk-ua.facebook.com/serhiy.zhadan> (дата звернення: 18.03.2022).

¹⁷ Там само.

З думкою про те, аби в Харкові повсякчас було прозоро й сонячно, аби над ним й усіма українськими містами завше майоріли жовті стяги. І десь зовсім поруч безнастанно звучало відлуння провісницьких слів поета: «Світ ніколи не буде таким, як раніше».

ЛІТЕРАТУРА

- Герасимова А.** Сергій Жадан: Цю війну не помістиш в жодну літературу. 14 жовтня 2017, https://espreso.tv/article/2017/10/14/sergiy_zhadan_cyu_viynu_ne_pomistysh_v_zhodnu_literaturu (дата звернення: 15.01.2022).
- Жадан С.** Антена. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2018. 304 с.
- Жадан С.** Життя Марії. Чернівці : Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2015. 184 с.
- Жадан С.** Інтернат. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2017. 336 с.
- Жадан С.** Псалом авіації. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2021. 160 с.
- Жадан С.** Список кораблів. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2020. 160 с.
- Жадан С.** Тамплієри. Чернівці : Книги – XXI; Meridian Czernowitz, 2016. 120 с.
- Bauman Z.** Etyka ponowoczesna. Warszawa : PWN, 1996. 176 s.
- Kalaga W.** Obowiązek Innego. Trzeci. [w:] Kalaga W. [red.]. Dylematy wielokulturowości. Kraków : Universitas, 2007. S. 41–65.
- Lévinas E.** Inaczej niż być lub ponad istotą / przełożył Piotr Mrówczyński. Warszawa : Fundacja Aletheia, 2000. 307 s.
- Meniok W.** Zmierzch u Schulza i jego (Schulza) cień u Żadana. *Konteksty (Planeta Schulz)*. 2019. Nr 1–2 (324–325). S. 295–302.
- Zhadan S.** Warum ich nicht im Netz bin. Gedichte und Prosa aus dem Krieg / Aus dem Ukrainischen von Claudia Dathe. Berlin : Suhrkamp Verlag, 2016. 180 s.
- Żadan S.** Drohobycz / przełożył Jacek Podsiadło. Warszawa : PIW, 2018. 108 s.

REFERENCES

- Herasymova, A.** (2017). Serhii Zhadan: Tsiu viynu ne pomistysh v zhodnu literaturu [Serhiy Zhadan: You Can't Put This War in Any Literature]. https://espreso.tv/article/2017/10/14/sergiy_zhadan_cyu_viynu_ne_pomistysh_v_zhodnu_literaturu [in Ukrainian].
- Zhadan, S.** (2018). Antena [Antenna]. Chernivtsi : Meridian Czernowitz [in Ukrainian].
- Zhadan, S.** (2015). Zhyttia Marii [Life of Maria]. Chernivtsi : Meridian Czernowitz [in Ukrainian].
- Zhadan, S.** (2017). Internat [The Orphanage]. Chernivtsi : Meridian Czernowitz [in Ukrainian].
- Zhadan, S.** (2021). Psalom aviatsii [Psalm of Aviation]. Chernivtsi : Meridian Czernowitz [in Ukrainian].
- Zhadan, S.** (2020). Spysok korabliv [List of Ships]. Chernivtsi : Meridian Czernowitz [in Ukrainian].
- Zhadan, S.** (2016). Tampliery [Templars]. Chernivtsi : Meridian Czernowitz [in Ukrainian].
- Bauman, Z.** (1996). Etyka ponovochozna [Postmodern Ethics]. Warsaw : PWN [in Polish].
- Kalaga, W.** (2007). Oboviyonzek Innego. Tshetsi [The Obligation of the Other. The Third]. [Collection of works]. In *Dylematy wielokulturowosci [Dilemmas of Multiculturalism]*. Kalaga, W. (Ed). Krakow : Universitas (pp. 41–65) [in Polish].
- Lévinas, E.** (2000). Inachei nizh byts lub ponad istota [Otherwise than Being, or Beyond Essence]. Warsaw : Fundacja Aletheia [in Polish].
- Meniok, W.** (2019). Zmierzch u Schulza i yego (Schulza) tsien u Zhadana [Twilight in Schulz and His (Schulz's) Shadow in Zhadan]. *Konteksty (Planeta Schulz)*, 1–2, 295–302 [in Polish].
- Zhadan, S.** (2016). Warum ich nicht im Netz bin. Gedichte und Prosa aus dem Krieg [Why I Am Not Online. Poems and Prose from the War]. Berlin : Suhrkamp Verlag [in German].
- Zhadan, S.** (2018). Drohobych [Drohobych]. Warsaw : PIW [in Polish].